

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-52>

УДК 338.23:[628.17:504.1](477)

БЕЗПЕКА ТА РИЗИКИ ВОДОКОРИСТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ТІНЬОВОГО ТА НЕФОРМАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

RELIABILITY AND RISKS OF WATER USAGE BY ENTERPRISES OF THE SHADOW AND INFORMAL SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Кичко Ірина Іванівна

доктор економічних наук, професор,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1110-4177>

Маргасова Вікторія Геннадіївна

доктор економічних наук, професор,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8582-2158>

Kychko Iryna, Marhasova Viktoriia
Chernihiv Polytechnic National University

У статті проаналізовано ризики водокористування у зв'язку з існуванням тіньового, неформального сектору економіки, доведено необхідність активізації дій держави, громадянського суспільства, контролюючих органів з метою зменшення обсягів тіньових відносин, забезпечення безпеки водокористування в Україні. У статті обґрунтовано, що з метою зменшення негативного антропогенного впливу на стан водних ресурсів важливим є створення мотиваційного механізму переходу із неформального сектору економіки до формального, впровадження в практику заходів щодо спрощення системи реєстрації потенційних суб'єктів підприємницької діяльності, зменшення бюрократичних процедур ведення господарської діяльності, удосконалення системи оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності. Констатується той факт, що для реалізації державної політики у процесі детінізації та недопущення несанкціонованого водокористування необхідно використовувати як стимули, так і санкції, штрафи, притягати винних різних видів відповідальності. Досліджено досвід США в контексті раціонального використання водних ресурсів, покращення якості питної води та посилення її впливу на трудовий потенціал.

Ключові слова: тіньова економіка, детінізація, неформальний сектор економіки, безпека водокористування, інвестиційна привабливість, ризики водокористування, управлінські компетентності.

The article substantiates that the functioning of shadow economy enterprises increases the anthropogenic impact on the state of water resources, increasing the level of unauthorised water use, producing the flow of used water into the ecosystem. The risks of water use in connection with the existence of the shadow, informal sector of the economy are analysed, and the need to intensify the actions of regulatory authorities in order to reduce the volume of shadow relations and ensure the safety of water use in Ukraine is proved. The paper analyses the problems of water use in the shadow economy using the example of the construction industry, which involves the use of water resources at all stages from the production of materials to the actual construction of facilities. Uncontrolled water usage, modification of the natural terrain, waste generation, and its disposal in close proximity to construction sites all have a profound negative impact on the environment. The article argues that to mitigate the adverse impact of humans on water resources, it is imperative to establish a motivational mechanism for shifting from the informal to the formal sector of the economy, simplify the registration process for potential businesses, reduce bureaucratic procedures for conducting business, and enhance the taxation system for businesses. It is stated that in order to implement the state policy in the process of de-shadowing and preventing unauthorised water use, it is necessary to use both incentives and sanctions, fines, and to bring those responsible for water pollution to administrative and criminal liability. In this article, the USA's experience with rational use of water resources, improvement of drinking water quality and its impact on the labour force is studied, and it is proposed to intensify the use of similar methods of control over the use of water resources in Ukraine, namely: environmental expertise, licensing of production activities, application of norms and standards of water use, control of production from the point of view of environmental protection.

Keywords: shadow economy, de-shadowing, informal sector of the economy, water usage reliability, investment attractiveness, water usage risks, managerial competences.

Постановка проблеми. Нині зміни в економіці України не досягають цілей збільшення добробуту населення, нарощування обсягів ВВП, покращення екологічної ситуації в країні, а відтак, мають адаптуватися до економічних, політичних, воєнних ризиків. У зв'язку з цим виникають питання, що потребують термінового дослідження та вирішення. Одним з таких питань залишається існування тіньової економіки та неконтрольоване використання природних ресурсів, зокрема води.

Тіньова економіка, неформальний сектор економіки виступають чинниками посилення антропогенного впливу на стан водних ресурсів в силу невиконання принципів прозорості, відкритості їх технологічних процесів, неможливості контролю з боку держави, громадськості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукового доробку варто відмітити праці з трактування: тіньової, неформальної економіки (Д. Бікулова [2, с. 99], А. Єніна-Березовської, Г. Середіна [4, с. 43], В. Мандибура [11, с. 11], Дж. Томас [18]); екологічного навантаження від функціонування тіньової економіки, проблем екологічного оподаткування (Я. Кобушко, Ю. Мирошніченко [8], В. Кубатко [9]); зв'язків між рівнем тінізації економіки та показниками екологічного стану (І. Тютюник [16]); відповідальності за порушення екологічного законодавства (Ю. А. Турлова [15]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значний доробок науковців стосовно екологічного навантаження в результаті функціонування тіньової економіки, потребують уточнення наслідки та напрями упередження несанкціонованого водокористування підприємств, що працюють в тіні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є загострення проблеми негативного антропогенного впливу на стан водних ресурсів та пошук шляхів зменшення несанкціонованого використання водних ресурсів підприємствами неформального сектору економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підприємства тіньової економіки, зареєстровані суб'єкти економічної діяльності, діяльність яких частково прихована від відповідних контролюючих органів використовують водні ресурси. При цьому плати на користування водними ресурсами у повному обсязі підприємства не сплачують. Відбувається зниження податкових надходжень, скорочення доходів державного та міс-

цевих бюджетів, погіршення інвестиційного клімату та зниження інноваційної активності суб'єктів господарювання [10; 12].

Не оформлюючи дозволи на спеціальне водокористування свердловинами, підприємства здійснюють водокористування в «тіні» – без обліку та плати за користування. Водокористувачі мають доступ до якісних підземних вод і скидають неочищені стоки, відбувається переведення підземного стоку в поверхневий, що погіршує екологічний стан басейну річок та всієї території.

Посилюються економічні, соціальні ризики, пов'язані із тенденцією до зростання тіньового сектору економіки. До них варто віднести: недофінансування воєнних витрат; погіршення економічної рівноваги в країні за рахунок не збалансування доходної та витратної частини бюджетів різних рівнів; зниження надходжень до фондів соціального спрямування, наслідком чого є негативний вплив на якість життя значної частини населення України; потенційне зниження доходної бази бюджетів, а отже – недофінансування галузей соціальної сфери.

Зростання обсягів тіньової, неформальної економіки неминуче призводить до активізації соціальних ризиків, погіршенням соціальних індикаторів життя населення (рівня реальної заробітної плати, ліквідація середнього класу за доходами в суспільстві, зменшення відрахувань до Пенсійного фонду тощо). Підприємства тіньової економіки погіршують стан водних ресурсів через неконтрольовані забір води та стоки відпрацьованої води, впливають на стан здоров'я населення в коротко-строковій та довгостроковій перспективі [6], зумовлюють зменшення тривалості, якості життя, природного приросту населення тощо.

Екологічні ризики тіньових відносин пов'язані з тим, що на підприємствах тіньової економіки відсутні обмеження, норми при використанні ресурсів, зокрема водних. Підприємства тіньової економіки, вина яких буде доведена за введення в експлуатацію потужностей без очисних споруд чи пристроїв належної потужності, самовільному будівництві ставків, дамб, каналів, свердловин, можуть бути притягнуті до відповідальності [1].

Візьмемо будівельну галузь. Водні ресурси використовуються при виробництві будівельних матеріалів, безпосередньо під час будівництва. При цьому відбувається виснаження ґрунтових вод, осушення територій, зниження якості води. Безконтрольне, безоплатне використання водних ресурсів суттєво погіршує стан водокористування. Забруднення води

при тіньовому будівництві відбувається шляхом засмічення ґрунтових та поверхневих вод будівельним сміттям, важкими металами, іншими забруднюючими речовинами. Для підприємств з виробництва будівельних матеріалів гостро стоїть проблема стічних вод, а для робіт зі зведення будівель вода витрачається на миття транспортних засобів та злив неочищених вод безпосередньо в ґрунти.

При оцінці екологічного ризику головним має бути стале використання природних ресурсів, мінімум шкоди природі, населенню. Зменшити екологічні ризики водокористування підприємств тіньової економіки можливо шляхом державного контролю в контексті таких показників як:

- відношення утворення відходів I-II класів небезпеки до площі регіону;
- відношення надходження забруднених зворотних вод у природні водні об'єкти до площі регіону.

У контексті безпеки водокористування цікавим і корисним є використання світового досвіду. Так, у США дольова участь держави у фінансуванні одноразових і експлуатаційних витрат водного господарства становить біля 70% від загальної суми капітальних витрат (50% поточних витрат), решту платять організації водоспоживачів. Досвід США підтверджує той факт, що значна частка витрат держави на фінансування об'єктів водного господарства стимулює вихід із тіні значної частки водокористувачів. Для національної економіки це є цінним досвідом, що підтверджує той факт, що з метою покращення якості води, збереження водних ресурсів України, посилення контролю за використанням водних ресурсів необхідне відповідне державне фінансування [7].

За розрахунками ООН споживання води як безпосередньо для особистого споживання, так і для виробництва спожитих товарів і послуг одним жителем США вдвічі перевищує середній світовий показник [17], тому в США з метою контролю за екологічними наслідками водокористування використовують такі методи: пряме регулювання господарської діяльності через екологічну експертизу, ліцензування виробничої діяльності, використання норм, стандартів водокористування, контроль виробництва з позицій охорони навколишнього природного середовища [14].

З метою реалізації державної політики у процесі детінізації та недопущення несанкціонованого водокористування необхідно (рис. 1):

- формувати систему мотивів, стимулів, зокрема: підвищення рівня стабільності бан-

ківської системи, захист депозитів населення, впровадження доступних механізмів кредитування економіки [5];

- використання засобів податкового, грошово-кредитного та бюджетного регулювання з метою фінансового забезпечення процесів детінізації;
- формування бази даних найбільших забруднювачів водних ресурсів;
- спрощення для водокористувачів процедури отримання дозвільних документів.

Крім заходів стимулювання, необхідно застосовувати штрафи до суб'єктів, які утримуються від реєстрації діяльності, офіційного працевлаштування працівників тощо. При забрудненні водних ресурсів має бути відпрацьований чіткий механізм стягнення відповідної плати, а отримані кошти мають направлятися на відтворення водних ресурсів. Один із напрямів запровадження в Україні європейської системи природоохоронного нагляду та контролю є збільшення штрафів за завдання шкоди довкіллю [13].

Крім посилення адміністративної відповідальності за несанкціоноване використання водних ресурсів, їх забруднення можливе використання навіть і кримінальної відповідальності [15]. Із ратифікацією в Україні екологічних європейських норм забруднення повітря, ґрунтів, водних ресурсів при суттєвій шкоді якості повітря, родючості ґрунтів, придатності до вживання води може бути передбачено і кримінальну відповідальність [3].

Зменшення трансакційних витрат (наприклад, фінансових, матеріальних, часу) є важливою і необхідною умовою детінізації. У цьому контексті доцільно: стимулювати підвищення ефективності діяльності, зменшуючи трансакційні витрати, зменшуючи час та вартість дозвільних процедур, ставки податків, надаючи пільгові кредити, податкові пільги; зростання санкцій за несанкціоноване використання природних ресурсів.

Ми вважаємо, що ефективність державної політики детінізації, гарантування безпеки водокористування повинна оцінюватися за наступними критеріями: економічна ефективність, тобто зменшення масштабів тіньової економіки, збільшення кількості платників податків та обсягів сплачених податків; соціальна ефективність, тобто зменшення рівня захворюваності населення (розширення фінансової бази соціального розвитку, збільшення відрахувань до фондів державного соціального страхування тощо); екологічні наслідки зменшення рівня забруднення при-

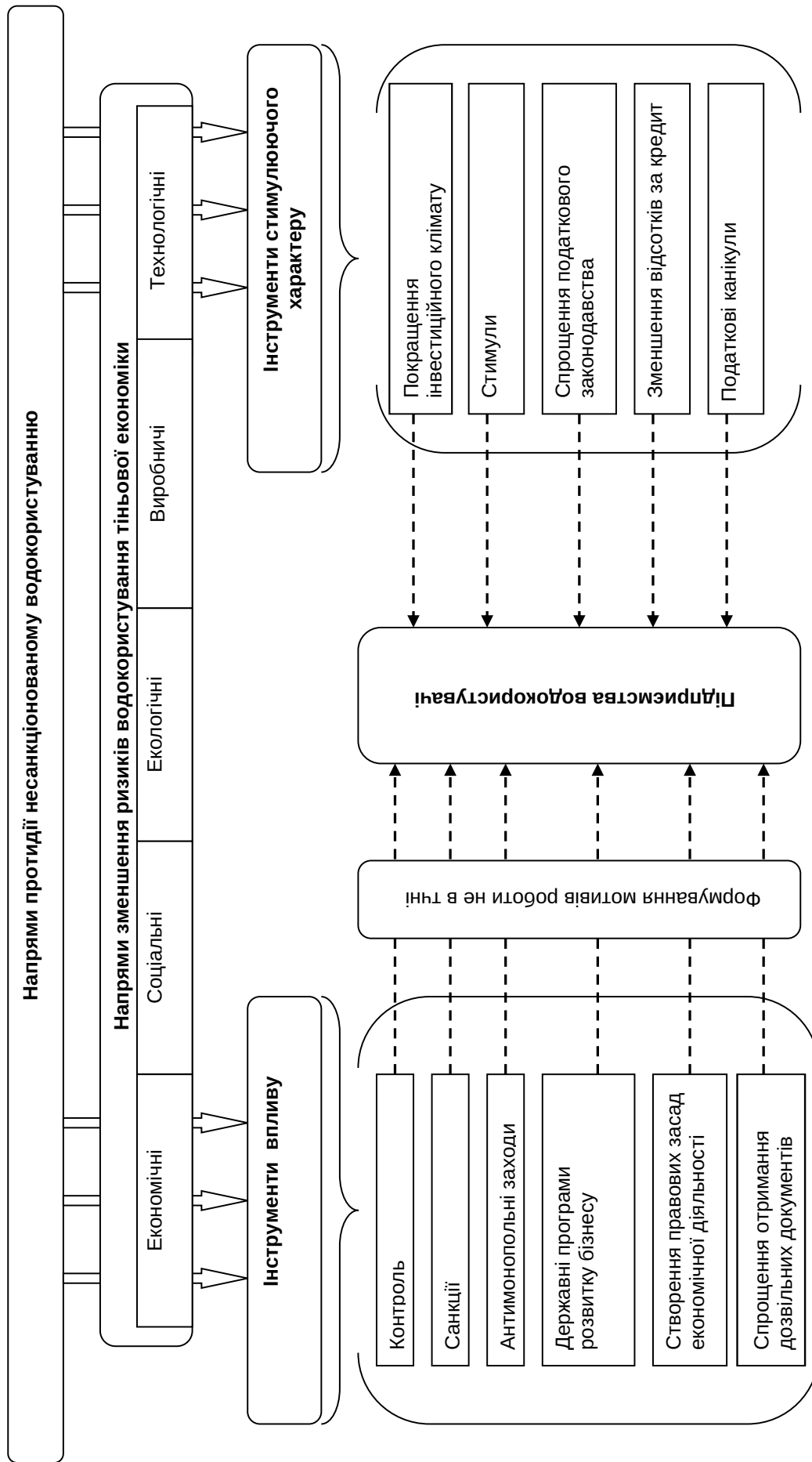

Рис. 1. Напрями стимулювання раціональному водокористуванню та детінізації діяльності суб'єктів тіньової економіки

родніх ресурсів, посилення безпеки водокористування.

Висновки і пропозиції. Зменшення негативного антропогенного впливу на стан водних ресурсів, що зокрема є результатом несанкціонованого використання водних ресурсів підприємствами тіньової економіки можливе шляхом: створення мотиваційного механізму виходу підприємств із тіні; впровадження в практику заходів щодо спрощення системи реєстрації потенційних суб'єктів підприємницької діяльності; зменшення бюрократичних процедур ведення господарської діяльності; удосконалення системи оподат-

кування. Для реалізації державної політики у процесі детінізації та недопущення несанкціонованого водокористування необхідно використовувати як стимули, так і санкції, штрафи, притягати винних за забруднення водних ресурсів до адміністративної та кримінальної відповідальності. Доцільним також є активізація в Україні таких методів контролю як експертиза, ліцензування виробничої діяльності, використання норм, стандартів водокористування, контроль виробництва з позицій охорони навколишнього природного середовища, які дають позитивні результати у процесі водокористування в США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналіз сфери спеціального водокористування та проведення робіт на землях водного фонду. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/66/2f/fc/a0/regulation.gov.ua_GB (дата звернення: 04.07.2023).
2. Бікулов Д. Т. Тіньова економіка в контексті місцевого самоврядування. *Держава та регіони. Сер.: Державне управління*. 2013. № 3. С. 96–101.
3. Директива № 2008/99/ЄС Європейського Парламенту і Ради про кримінально-правову охорону довкілля. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id69064/goals> (дата звернення: 06.07.2023).
4. Єніна-Березовська А. О., Середіна Г. В. Система безпеки держави та загрозові економічні процеси: тінізація і криміналізація економіки. *Бізнес Інформ*. 2014. № 9. С. 41–47.
5. Кичко І. І., Шаркаді Н. В. Захист депозитів населення. *Фінанси України*. 2006. № 2. С. 122–127.
6. Кичко І. І. Макроекономічний механізм фінансування охорони здоров'я. *Фінанси України*. 2003. № 4. С. 71–77.
7. Кичко І. І. Ретроспективний аналіз бюджетної політики у контексті бюджетного регулювання особистих потреб населення. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2009. № 35. С. 36–40.
8. Кобушко Я. В., Мирошниченко Ю. О., Теницька І. А. Проблемні аспекти ідентифікації факторів тінізації екологічного оподаткування в Україні. *Соціальна економіка*. 2022. № 64. С. 125–136. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-11>
9. Кубатко В. В. Державна політика детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів : дис... канд. екон. наук : 08.00.03. Суми, 2019. 221 с.
10. Мазур І. І. Детінізація економіки як пріоритет національної безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3(8). С. 76–83.
11. Мандибуря В. О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження. Київ : Парламентське видавництво, 1998. 136 с.
12. Подмазко О. М. Організаційно-економічні засади детінізації економіки України : дис...на здобуття наукового ступеня кандидат. екон. наук: спец. 08.00.03- економіка та управління національним господарством. Одеса, 2015. 216 с.
13. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 р., Проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63948 (дата звернення: 05.07.2023).
14. Рижова К. І., Митрофанова О. М. Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності управління водними ресурсами. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2019. № 6 (25). С. 88–93.
15. Турлова Ю. А. Окремі аспекти кримінально-правового впливу на екологічну злочинність. *Забезпечення правопорядку в Україні засобами кримінальної юстиції* : монографія / відп. ред. О.М. Костенко. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2017. Розд. 9. С. 249–285.
16. Тютюник І. В. Основні напрями трансформації механізму державного регулювання тіньової діяльності промислових підприємств в умовах економічної нестабільності. *Рейнжиніринг бізнес-процесів маркетингової сфери промислових підприємств* : монографія / за заг. ред. д-ра. екон. наук, проф. Л. М. Таранюка. Суми : Видавець СНАУ, 2018. С. 334–340.
17. Як понизити водний слід людства до сталого рівня. URL: <https://www.un.org/ru/chronicle/article/21707> (дата звернення: 07.07.2023).
18. Thomas J. *Informal economic activity*. London: Harvester Wheatsheaf, 1992. 371 p.

REFERENCES:

1. Analiz sfery spetsial'nogo vodokorystuvannya ta provedennya robot na zemlyakh vodnoho fondu [Analysis of the sphere of special water use and work on the lands of the water fund]. Available at: <https://cdn.regulation.gov.ua/66/2f/fc/a0/regulation.gov.ua> (accessed July 4, 2023).
2. Bikulov, D. T. (2013). Tin'ova ekonomika v konteksti mistsevoho samovryaduvannya [Shadow economy in the context of local self-government]. *Derzhava ta rehiony. Ser.: Derzhavne upravlinnya – State and regions. Series: Public administration*, 3, 96–101.
3. Dyrektyva № 2008/99/ES Yevropeys'koho parlamentu i Rady pro kryminal'no-pravovu okhoronu dovkillya [Directive No. 2008/99/EC of the European Parliament and the Council on criminal environmental protection]. Available at: <https://regulation.gov.ua/documents/id69064/goals> (accessed July 6, 2023).
4. Enina-Berezovs'ka, A. O., & Seredina, H. V. (2014). Systema bezpeky derzhavy ta zahrozlyvi ekonomichni protsesy: tinizatsiya i kryminalizatsiya ekonomiky [The state security system and threatening economic processes: criminalization and criminalization of the economy]. *Biznes Inform – Business Inform*, 9, 41–47.
5. Kychko, I. I. (2009). Retrospektyvnyy analiz byudzhetnoyi polityky u konteksti byudzhetnoho rehulyuvannya osobystykh potreb naselennya [Retrospective analysis of budget policy in the context of budget regulation of personal needs of the population]. *Visnyk Chernihiv's'koho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu – Bulletin of the Chernihiv State University of Technology*, 35, 36–40.
6. Kychko, I. I. (2003). Makroekonomichnyy mekhanizm finansuvannya okhorony zdorov'ya [Macroeconomic mechanism of health care financing]. *Finansy Ukrayiny – Finances of Ukraine*, 4, 71–77.
7. Kychko, I. I., & Sharkadi, N. V. (2006). Zakhyst depozytiv naselennya [Protection of public deposits]. *Finansy Ukrayiny – Finances of Ukraine*, 2, 122–127.
8. Kobushko, Ya.V., Myroshnychenko, Yu.O., Tenyts'ka, I.A. (2022). Problemni aspekty identyfikatsiyi faktoriv tinizatsiyi ekolohichnoho opodatkuvannya v Ukrayini [Problematic aspects of identification of factors of shadowing of environmental taxation in Ukraine]. *Sotsial'na ekonomika – Social economy*, 64, 125–136. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-11>
9. Kubatko, V. V. (2019). Derzhavna polityka detinizatsiyi ekonomiky Ukrayiny z urakhuvannyam ekonomikoekolohichnykh faktoriv [The state policy of detinization of the economy of Ukraine taking into account economic and ecological factors] : dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of economic sciences: 08.00.03. Sumy, 221 p.
10. Mazur, I. I. (2008). Detinizatsiya ekonomiky yak priorytet natsional'noyi bezpeky [Detinization of the economy as a priority of national security]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 3(8), 76–83.
11. Mandybura, V.O. (1998). «Tin'ova» ekonomika Ukrayiny ta napryamy zakonodavchoyi stratehiyi yiyi obmezheniya ["Shadow" economy of Ukraine and directions of the legislative strategy of its limitation]. Kyiv: Parlaments'ke vydavnytstvo, 136 p.
12. Podmazko, O. M. (2015). Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady detinizatsiyi ekonomiky Ukrayiny [Organizational and economic principles of the detinization of the economy of Ukraine]: dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of economic sciences: special. 08.00.03 – economy and management of the national economy. Odesa, 216 p.
13. Pro osnovni zasady (stratehiyu) derzhavnoyi ekolohichnoyi polityky na period do 2030 roku [On the main principles (strategy) of the state environmental policy for the period until 2030], Draft Law of Ukraine. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63948 (accessed July 5, 2023).
14. Ryzhova K. I., & Mytrofanova, O. M. (2019). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm pidvyshchennya efektyvnosti upravlinnya vodnymi resursamy [Organizational and economic mechanism of increasing the efficiency of water resources management]. *Ekonomika pryrodokorystuvannya i stalyy rozvytok – Economics of nature use and sustainable development*, 6 (25). Kyiv: DU IEPSR NAN Ukrayiny, 88–93.
15. Turlova, Yu. A. (2017). Okremi aspekty kryminal'no-pravovoho vplyvu na ekolohichnu zlochynnist' [Certain aspects of criminal law influence on environmental crime]. *Zabezpechennia pravoporiadku v Ukraini zasobamy kryminalnoi yustytzii* [Ensuring law and order in Ukraine by means of criminal justice]: monograph / responsible editor O. M. Kostenko. Kyiv: National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, Section 9, 249–285.
16. Tyutyunyk, I. V. (2018). Osnovni napryamky transformatsiyi mekhanizmu derzhavnogo rehulyuvannya tin'ovoy diyal'nosti promyslovykh pidpryyemstv v umovakh ekonomichnoyi nestabil'nosti [The main directions of transformation of the mechanism of state regulation of shadow activities of industrial enterprises in conditions of economic instability]. *Reinzhyrnirynh biznes-protseviv marketynhovoyi sfery promyslovykh pidpryyemstv* [Reengineering of business processes of the marketing sphere of industrial enterprises]: monograph / edited by L. M. Taraniuk. Sumy: SNAU Publisher, 334–340.
17. Yak ponyzhyty vodnyy slid lyudstva do staloho rivnya [How to reduce humanity's water footprint to a sustainable level]. Available at: <https://www.un.org/ru/chronicle/article/21707> (accessed July 7, 2023).
18. Thomas, J. (1992). Informal economic activity. London: Harvester Wheatsheaf, 371 p.